

Szülőföldismeret és helytörténet

A szülőföldismertetés általános pedagógiai és tanítástani értékénél, hangulati, szívhez szóló kapcsolatainál fogva mind erőteljesebben a közérdeklődés homlokterébe kerül. A szülőföldismertetésnek ezer szála, hajszálgyökere van mind a tanuló lelkében, mind az iskolai életben, de külső, tantárgyi beosztottságában a sok színes mellékág figyelmen kívül hagyása mellett két főhajtásban tárul szemünk elé: I. a lakóhely földrajzában, II. a helytörténetben.

I. A lakóhely földrajza.

A lakóhely földrajza tulajdonképpen a szűkebb értelemben vett szülőföldismeret, vagy mondjuk úgy: a szülőföldismertetés földrajzi főága. Azért használom a *lakóhely földrajza* kifejezést, mivel a fiúiskolai Utasítás is így jelöli meg a szülőföldismertetés I. osztályos részét, amikor a 83. lapon ezt mondja: »b) A *lakóhely* (honismeret) földrajza, a legszükségesebb földrajzi fogalmaknak, az iskola vidékéről vett és szabadban megfigyelhető példákkal, kapcsolatban az elemi iskolából hozott ismeretekkel.« A leányiskolai Utasítás is ide céloz tulajdonképpen a 65—66. lapon, ahol ezt tartalmazza: »I. Alapismeretek, tájékozódás. A térkép olvasása a helyi viszonyokból kiindulva.« Majd tovább: »Az alapismereteket nem szabad külön hosszasan tárgyalnunk, hanem a lakóhelyből kiindulva, ahol a természetben szemlélhetjük mindazt, amit a térkép feltüntet.«

Nemcsak a polgári fiúiskolai, hanem a középiskolai Utasítások is kifejezetten fölemlítik, hogy a népiskolából hozott szülőföldismereti alapanyagot nem szabad elhanyagolnunk, hiszen ott az I—IV. osztályos beszéd- és értelemgyakorlatok körbenbővülő gyönyörű összeállításában és a IV. osztály táj-földrajzi honismertetésében rendkívül gazdag lakóhelyföldrajzi és helytörténeti útravalót kaptak már növendékeink, amint erről helybeli népiskolai (iskolaszéki) látogatásaim alkalmával meg is győződtem. Iskolánk munkája e téren is a népiskoláéhoz kapcsolódik, arra épül föl.

Röviden pár jellemző mondatot idézek a fiúközépiskolai Utasításnak a szülőföldismeretre vonatkozó részéből. »A tanításnak feltétlenül a szülőföldismeretből kell kiindulnia s nem szabad alapfogalmak címén holt, a tanulók előtt csak szavakat jelentő, de semmiképpen sem tisztázható fogalmakat venni kiindulásul, pl. a Föld alakját, mozgását, földöveket, szélességi és hosszúsági köröket, stb.« Majd később: »A szülőföldet csak a tanár és tanuló együttes munkájával lehet megismertetni. Mivel a tanítás alapja a közvetlen szemlélet, ez a tananyag tankönyvből semmiképpen sem tanítható meg. A tanár munkájának

először arra kell irányulnia, hogy maga gyűjtse össze a szülőföldre vonatkozó ismeretanyagot.« Legújabb az Utasítások közül a leányközépiskolai, ez a 187—188. lapokon így ír tárgyunkról: »A földrajztanítás a honismertetésből indul ki és ezen alapszik. Szűkebb értelemben véve a *szülőföldet* vagy *otthont*, tágabb értelemben a *hazát* értjük a *hon* elnevezésen. A tanítás tehát a szülőfölddel vagy lakóhellyel, a közvetlen környezettel kezdődik.«

»Eszerint minden leányközépiskolában a földrajztanítás kiindulópontja az a hely, ahol az iskola van. A szülőföldhöz és az otthonhoz a tanulót a ragaszkodás és szeretet, az emlékek ezer szála fűzi. Itt ébred a fonszeretet. Az erkölcsi hatáson kívül élénkebb érdeklődést is fogunk így kelteni. Végül földrajztanításunk ezáltal közvetlenül kapcsolódik a népiskoláéhoz, mely a környezet megismertetésére különös súlyt helyez.«

»A szülőföld és környezet tanítása kapcsán közvetlen szemléletből szerzett általános földrajzi fogalmakon épül fel egész földrajzi tanításunk. Ezek az alapfogalmak. Csak annyit tanítunk meg belőlük, amennyi a szülőföld, vagy a környezet tárgyalása kapcsán kínálkozik, mert különben nehézkes, fárasztó elméletet bocsátunk előre, amely egyrészt meghaladja a tanuló képességét, másrészt unalmassá teszi a tanítást. Szóval az alapfogalmakat alkalmyszerűen tanítsuk, ami egyúttal azt jelenti, hogy szinte lakóhelyenként változnak azok az elemek, melyeken a földrajztanítás elindul.« E kikapott idézetek teljesen megvilágítják a szülőföldismertetés problémáját, de a legújabb, leghaladottabb hivatalos felfogást és álláspontot is visszatükrözik.

Közlönyünk 1934. áprilisi (8.) számában *Relkovic Mita* tollából Szülőföldismeret a fővárosi polgári iskolákban címen egy hosszabb cikk jelent meg, amely e kérdés külföldi irodalmának ismertetése mellett az ily tárgyú hazai irodalom néhány munkáját is felsorolja. Ez a közlemény széles mezőkre világít rá: a helyi vonatkozások és koncentráció igen kiterjedt lehetőségeit és eseteit köti csokorba. A szülőföld (Budapest) olvasókönyvét és kirándulási vezérfüzetét is lelkesülten propagálja, de igen szép szavakat juttat — mint a szülőföldismeret oszlopainak — a földrajznak és történelemnek is. Ugy látszik azonban, hogy fölvelt céljának megfelelően a cikkíró csak általános ébresztést, figyelmet óhajtott elérni a tárgya *mit, mennyit és hogyan* problémáit nem vette tolla hegyére. Erre lehet következtetni annál is inkább, mivel a szülőföldismertetés fentjelzett Utasítások szellemében való tanításának *egyetlen* segédkönyvét, *dr. Balogh Béla*: Szolnok város és környékének földrajza c. művét a felvett irodalomban nem közölte, pedig e *szotnoki* közép- és középfokú iskolai *tankönyv* a 660—02/73—1931. sz. vkmi rendelet alapján kiadott főigazgatói (Bp.: 6—268/1931., Sz.: 2370/1931. sz.) köriratok szerint is: »kiválóan alkalmas

arra, hogy 1. a tanárság lássa, hogy iskolája környékén milyen anyagot kell összefoglalnia a szülőföld ismertetésére; 2. buzditást adjon a tanárságnak más városokban is a földrajzi oktatásnak elmélyítésére.« A tanári könyvtárak részére is be kellett szerezni ez értékes, úttörő munkát. Pedig úgy hiszem, a Közlöny 1933. évi december havi (4.) számában a 151. lapon az ismert Ss—jelzéssel leadott könyvismertetés alapján, hogy a Mester-utcai irányító polgári fiúiskola is e segédkönyv felfogását és módszerét követi. A jelzett helyen ugyanis ezt olvashatjuk: »Az is kétségtelen, hogy a tananyag beosztása és felfogása is változik az egyes iskolák adottsága szerint. Így pl. a székesfővárosi IX. Mester-utcai irányító polgári fiúiskola az I. osztályban az alapfogalmak tárgyalását összeköti a szülőföld ismertetésével s az alapfogalmakat konkrétumok alapján, a kirándulások nyújtotta szemlélet alapján tárgyalja s ezzel kihasználja azt a kétségtelenül nagy előnyt, hogy a főváros környékén a legtöbb földrajzi alapfogalom szemlélhető.« Sietek megjegyezni, hogy a szülőföldismertetés megfelelő tanítása több vidéki polgári iskolában is szép eredménnyel folyik; a *szolnoki* állami polgári iskolák mellett csak a *derecskei és kiskvárdai* állami, valamint a *dombrádi* községi polgári iskolákat említem föl, mint amelyek ily irányú tevékenységét ismerem.

Relkovic Mita cikke fölment engem a további elméleti tárgyalástól, általános gyakorlati útbaigazítást és mintát viszont *dr. Balogh Béla* könyve nyújt, úgyhogy én teljesen a *szegedi* viszonyokat kielégíthető gyakorlati szülőföldismertetéssel foglalkozom csak. Vizsgálódás tárgyává teszem, hogy 1. *mit*, 2. *mennyit* és 3. *hogyan* nyújtson az I. o. tanulóknak a szülőföldismertetésből a tanár.

1. Jól mondja a fiúiskolai Utasítás a 76. lapon, hogy az anyagkiválasztás a földrajztanítás egyik legnehezebb feladata. Ez valóban így is van. Ha az anyagkiválasztás és csoportosítás kérdését boncolgatjuk, akkor az I. osztályos anyagnál arra az eredményre jutunk, hogy vannak *általános földrajzi és lakóhelyföldrajzi alapfogalmak*. Az általános alapfogalmak állandó tényezők, azért ezeket minden középfokú iskolában nagyjából azonos sorrendben és módszerrel kell a tanulókkal elsajátíttatnunk; viszont a lakóhelyföldrajzi alapfogalmak változó természetűek nemcsak tájjelleg, hanem terjedelem szerint is, ezek ismertetésénél tehát egymástól eltérő, egészen új utakon kell járniuk a különböző helyeken működő iskoláknak.

Az általános földrajzi alapfogalmak a következők: Tájékozódás a szabadban, látókör, látáshatár; tájékozódás nappal, zsebórával, a világtájak, tájékozódás a tanteremben, iskolaépületben, utcán és városban. A Föld alakja és mozgásai (egészen röviden). A térkép. Mi a térkép? Hogyan készül a térkép? A tanterem alaprajza; egy út kisebbitett képe. A térkép mérték-

száma, a különböző térképek, a földgömb. A térkép színezése és jelei, mire szolgál a térkép? Tájékozódás a térképen. Városunk térképe, helységünk részletes katonai térképe, az iskolai falitérkép, az atlasz. Ezek közül egyesekre a városi sétáknál és kirándulásoknál lesz szükségünk. Nagyjából fiú- és leányiskolai Utasításaink is ezeket veszik föl *alapismeretek* összefoglaló címen. Növendékeink előtanulmányait s az alföldi viszonyokat tekintve idesorolhatjuk nyugodtan a levegőről, annak hőmérsékletéről, a csapadékról, szélről, időjárásról, éghajlatról, nap- és évszakokról szóló tudnivalókat is, mivel nagy értékelődások és helyi különbségek e téren sem adódnak elő.

A lakóhelyföldrajzi alapfogalmakat természetesen 1—2 órás délelőtti, vagy délutáni szaktárgyi kirándulások, úgynevezett földrajzi séták keretében ismertetjük meg, amint erre a Rendtartási Szabályzat 115. §-ának 2. bekezdésében utalás is van. »Földrajzi fogalmak és tények szemléltetése, lakóhelyismeret, néprajzi megfigyelések, stb.« a célja e kötelező szaktárgyi kirándulásoknak. Ily alkalommal a város térképe is mindig velünk van.

Szegeden elgondolásom és végrehajtott kísérletem szerint a következő földrajzi séták valósíthatók meg: a) Séta a Tisza jobbpartján; b) Szeged középületei, szobrai, emlékei. A város hatóságai és hivatalai; c) Szeged ipari és mezőgazdasági különlegességei: szegedi papucs, bicska, szappan, tarhonya, rizs, paprika. d) Ujszeged, a Tisza balpartja, uszoda, strand, a Tisza medre, virág- és konyhakertészet, vakok intézete, stb. e) Szeged határa. Tanyaközpontok. A tanyai vasút és a gazdálkodás, talaj, termények, kisebb folyó- és állóvizek, stb. f) A város lakossága, ennek foglalkozása, műveltségi viszonyai, iskolái. g) Szeged gyáripára, egy gyár (kender) megtekintése. h) A múzeum néprajzi tárának megismerése.

Leghelyesebb az első sétát délután lefolytatni, t. i. ez kissé hosszabb időt vesz igénybe. E séta anyagát a tanár részére vázlatosan a következőkben foglalom össze: A tanulók a város térképét, iskolai atlaszukat, földrajzi füzetüket és írót hozzanak magukkal. Kiindulópont a teherpályaudvar melletti védőgát. Cél a város főútjére: a Tiszának és annak jobbpartjának megismerése. *Vázlat:* Szeged a Tisza jegyese (Kogutowicz), a város ősidők óta a folyó mellett épült fel. Pár településföldrajzi vonatkozás: Alsó-, Felsőváros és a mai »Belváros«. A Tisza két partja, medre, mélysége, vízállása, szabályozása, a védőgátak. Mi is ezen tesszük meg sétánkat. A teherpályaudvar, itt történik a Szegeden feladott árúk berakása és a Szegedre érkező árúk kirakása. Mit szállíthatnak Szegedre? Mit vihetnek ki Szegedről? Az áruforgalom elég élénk, de békében nagyobb volt. Miért? Mik a forgalom főbb tárgyai? (Gabona, szén, fa, kender, paprika, dohány stb.) Egy százlábú fahíd is vezet a

teherpályaudvartól a Tiszáig, rajta keskenyvágányú vasuti síneket láthatunk. Mi lehet ennek a célja? A vasuti forgalom mellett hajóforgalom is van. Hol raknak még árukat a hajókra? Majd a kikötőt is megnézzük. Hát a személypályaudvar hol van? Miért futnak be ott a személy- és gyorsvonatok az első emeletre? Induljunk el a Tisza jobbpartján északnak! Miféle hatalmas épület ez? Back-malom. Vajjon miért építették közel a Tiszához? Miért nem örül most a malom? Szemben a malommal, a Tisza balpartján is látunk egy hatalmas épületet, mi az? Az ujszegedi kendergyár. Itt meg egy tutajállomás van előttünk a jobb parton: a Sylvania-fatelepe. Melyik hídhoz értünk? Vasuti híd. Merrefelé közlekednek ezen keresztül a vonatok? Egy nagy piros épületet látunk az ujszegedi parton, ki ismeri azt? Kenderakadémia, növénybiológiai kísérleti állomás. Vasuti sínek közt haladunk: a teherpályaudvarról vasuti sínek vezetnek a rakpartra, de itt vezet a tanyai vasut sín párja is. A Tisza Lajos-körút kiindulása. Szemben a folyó bal partján a vízben és fűben hatalmas szálfákat láthattok. Mik azok? Honnan kerültek oda? Mire használják fel őket? Facsúsztató, fatelepe, fűrésztelepe. Honnan indulhattak el a tutajok? Álljunk meg a hajóállomáson is, nézzetek jól körül! Mit láttok? A hajók is személy- és teherforgalmat bonyolítanak le. A rakodópart. Melyek a hajóforgalom főbb árúi? Mik szállítják a teherpályaudvarról és hajóállomásról az árukat az üzletekbe? A személy- és áruforgalmat nemcsak vonatok és hajók, hanem autók, teherautók és kocsik is bonyolítják le. Sőt még a repülőgépek és léghajók is! (Szerencse esetén még repülőgép is száguldhat a levegőben.)

Itt sorakoznak egymás mellett a klinikák is. Mi ezeknek a rendeltetése? A leányliceum épülete, halászcserdák, halászat, halpiac, tanyai vasutállomás, makói piac s a közúti híd követik egymást. A Stefánia-sétányra érve a múzeumról, városműről, Dankó-szoborról, Rapaich-émlékműről, majd ezekkel párhuzamosan a fürdő- és csónakházakról, strandról, ár- vagy hullámtérről, vízsabályozásról, mederkotrásról, homok-eladásról, a víz eleven erejéről, sodráról, hordalékáról, kanyarulatáról, a zátonyról, szigetről kell megemlékeznünk s eközben kiértünk a Tisza Lajos-körút végére.

Továbbhaladva látjuk, hogy a töltésen villamosvasút vezet. Feltűnik a Pick-féle szalámigyár, a másik parton a Bertalan-émlékoszlop, majd ismét a jobb parton a mézszégető kemence, a Lippai-fatelepe, a villamos végállomás és a körtöltés. Utunkat Somogyi-telep és Tápé mellett a kotróházon túl is folytatjuk, kompon átmegyünk a Tisza balpartjára: a Maros-torkolathoz, ahol a félsziget, földnyelv, folyószakasz, torkolat, mellékfolyó és ármentesítés fogalmai is előkerülnek s a helyszínen megbeszéljük azokat. — Igen nagy terjedelmű és sokfelé ágazó földrajzi fogalmat nyújt e kirándulás, azért a Maros—Tisza zugá-

ban eltöltendő pihenőt arra is fel kell használnunk, hogy a tanulók földrajzi füzetekbe lerögzítsék a tapasztaltakra vonatkozó vezérszavakat. Gazdag tapasztalataik főleg a *folyóvíz, közlekedés, forgalom és lakóhely* címen általánosan ismertett földrajzi alapfogalmakra vonatkoznak. (Esetleg e hosszabb lélekzetű séta két részben is lefolytatható.) Természetes, hogy a következő földrajzi óra nem sétával és új fogalomgyűjtéssel, hanem a kapott anyag összefoglalásával, rendszerezésével és végleges rögzítésével telik el.

Nincs helyem arra, hogy mind a nyolc tervbevett séta anyagát csak vázlatosan is közöljem. Röviden csak ennyit jegyzek meg reájuk: a második séta teljesen a városban folyik le, a harmadik *piaci napon* folytatandó le, amikor Szeged specialitásai kiállítva és egy csomóban szemlélhetők, a többi séta célja magában foglalja az anyagra és lefolytatásra vonatkozó tudnivalókat is.

A lakóhelyföldrajzi ismeretek után kilépünk a nagyobb tájra: a Duna—Tisza közére s ennek tárgyalása, lakóhelyünkkel való összehasonlítása után Budapestet és környékét ismertetjük. Itt kerülnek tárgyalásra a térszíni formák, dombok, hegyek stb. Budapest után mint legközelebbi tájegység, a Tisza—Maros—Duna-köze szerepel, majd sorra kerül a Tiszántúli többi egysége. Megjegyzem itt azt is, hogy a haladottabb szemlélet képviselő fiúiskolai Utasítás követelményei szerint a Nagy-Alföld után a Kis-Alföld, Dunántúli Dombosvidék, Drávántúli Dombvidék, majd a Kárpátok öve: Északnyugati, Északkeleti Felföld, Keleti és Déli Kárpátok az Erdélyi medencével s végül Fiume kerülne tárgyalásra. Ez morfológiai és genetikai szempontból is a leghelyesebb beosztás, azonban ily sorrendet alkalmazó I. osztályos polgári iskolai tankönyvünk nincs. E hiány egyik oka abban keresendő és található meg, hogy az I. osztályos földrajzi tankönyveink egy része az Utasítás kiadása előtt készült, de a csonka-ország jelentősebb tájegységeinek (Nagy-Alföld, Dunántúl) kihangsúlyozása is hozzájárult a sorrend megváltoztatásához. Nyilvánvaló az is, hogy a dunántúli iskoláknál csak a Dunántúli Dombosvidék lehet a kiindulópont s ez iskolák a földrajztanítás folyamán Budapestnél lépnek ki a Nagy-Alföldre. A győri iskolák pedig a lakóhelyismertetés után a Kis-Alfölddel kezdenek a tárgyalást.

Ennyit óhajtottam rövidre fogva a *mit* kérdéséről közreadni. Azt hiszem, minden kartársam felfogásával találkozom s legfeljebb apró részletkérdésekben válhatnak széjjel útjaink.

2. Az anyag *mennyiségének* a problémája összefonódik az első kérdéssel, úgyhogy a nyújtott vázlatból e kérdésre is feleletet kaphatunk. *Elvi* szempontból annyi földrajzi fogalom adható, amennyit lakóhelyünkön konkrétizálni és szemléltetni tudunk. *Gyakorlatilag* három főszepontra kell itt figyelemmel

lennünk: a) tanítványaink előtanulmányaira; b) növendékeink szellemi színvonalára és c) a lakóhelyi viszonyokra. E hármas szempont jelentőségét nem fejtegetem tovább, a szakember ugyanis tudja, mily megállapításokra, következtetésekre juthatnánk.

3. Teljesen módszertani kérdés a *hogyan* problémája. E tekintetben pontokba foglalom gondolataimat. A részletes kifejtést az anyag terjedelme miatt itt is mellőznöm kell. A) A tanulói szemléletek, séták, kirándulások és a népiskolai előismeretek felfrissítése alapján, jórészt a növendékek önmunkássága révén gyűjtjük össze a lakóhelyföldrajzi anyagot és csak végső esetben kerülhet sor az ismeret közlésére. Azonban ennek folyamán is a tanulók cselekvőleges bevonására és az eszméltetésre — közbevetett kérdésekkel — kellő gond fordítandó. Első a tanuló és csak második lehet a tanár. B) Az egyes séták anyagát rögzíteni és rendszerezni kell. Ez megtörténhetik a helyszínen, de szükség szerint ki kell terjeszkednie a következő órákra is. Itt az alaposág elengedhetetlen követelmény s egyúttal a helyes földrajzi fogalmak szerzésének is legbiztosabb záloga. A hiányzó vagy kiesett fogalmak pótlására is igen alkalmas ez az utóóra. C) Ne a merev leckeszerúségre, vagy a magasabb színvonalra törekedjünk e kezdő fokon, hanem a 10 éves tanuló földrajzi fegyvertárát, látási síkját, érdeklődési körét és okadatolását vegyük figyelembe, mivel e tényezőkön fordul meg a siker. D) Módszer szempontjából is igen ajánlható dr. Balogh Béla idézett műve, amely mint első kísérlet a tanítás módszeres menetét is nyújtja. A polgári iskola szempontjából kissé túlméretezett e könyv, azonban tanulhatunk belőle. — A már jelzett térképek mellett a földrajzi vázlatfüzet is mindig a tanulóknál legyen!

E gyakorlati szülőföldismertetési összefoglaló vázlatához még annyit jegyzek föl, hogy számításom szerint 18—19 óra alatt a jelzett általános földrajzi és lakóhelyföldrajzi alapfogalmakat ell lehet végezni, tehát a fiúiskolai heti óraszámot véve alapul, november hó elején kezdetjük tárgyalni az első tájegységet: a Duna—Tisza-közét. Mivel azonban a tanuló fixpontja, szegedi talppontja igen biztos alapokon nyugszik, így a továbbiakban a haladás könnyebbé vált.

Csapó István.

(Folytatása következik.)